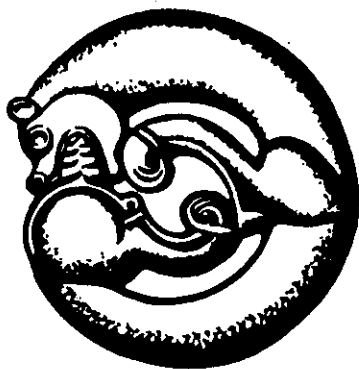

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

КІМЕРІЙСЬКІ СКОРЧЕНІ ПОХОВАННЯ НОВОЧЕРКАСЬКОЇ ГРУПИ

В. А. Ромашко

У статті подається культурно-хронологічна характеристика групи кімерійських поховань новочеркаського часу з скорченим положенням кістяків. Аналіз зроблено на основі супроводжувачого інвентаря — речей озброєння, кінської вузди та кераміки.

Згідно схеми, запропонованої О. І. Тереножкіним¹, кімерійські старожитності Північного Причорномор'я поділяються на дві хронологічні групи — чорногорівську та новочеркаську. До першої належать поховання з скорченим положенням кістяків, до другої — з випростаними на спині або боці. Кожній з груп притаманне певне коло речей, які й становлять їх культурну своєрідність. В чорногорівських похованнях присутні вудила з стременоподібними кінцями, псалії з трьома отворами в потовщеннях, мечі та кинджали з хрестоподібним перехрестям, наконечники стріл так званого малоцимбальського типу та ін.; новочеркаських — вудила з двокільчастими кінцями, трипетельчасті псалії, мечі та кинджали, перехрестя яких сформовані трикутними виступами, наконечники стріл з довгою втулкою і пропорційно маленькою голівкою, кераміка, прикрашена поясом складного геометричного орнаменту та ін. Поділу кімерійських пам'яток на дві групи (за положенням кістяків та супроводжувачим інвентарем) дотримується більшість дослідників, незалежно від ставлення до їх етнокультурного та хронологічного співвідношення.

Проте в даний час серед кімерійських поховань відомі комплекси, в яких поєднуються скорчене положення кістяків і інвентар, притаманні тільки новочеркаським пам'яткам. В степовій частині Північного Причорномор'я поховань, які відповідають відзначеній закономірності, ми знаємо шість.

У чотирьох з них: похованні №2 кургану 11 біля с. Вільно-Грушівка² Запорізької обл., №2 кургану 3 групи 11 біля с. Спаське³ та №1 кургану 4 групи 16 біля с. Ковпаківка⁴ Дніпропетровської обл., №1 кургану 2 біля с. Семенівка⁵ Одеської обл., при скорчених кістяках знаходилися кубки та кубкоподібний лискований посуд так званого жаботинського типу, прикрашений широким поясом складного геометричного орнаменту, інколи заповнений білою пастою (рис. 1, 1-4). Такий посуд датується найпізнішим передкіфським часом⁶, що виключає можливість віднесення цих поховань до пам'яток чорногорівської групи. Вільногрушівське поховання розглядається О. І. Тереножкіним як новочеркаське, і, з його точки зору, є винятком серед найпізніших кімерійських поховань з випростаним положенням кістяків⁷.

Ще два поховання виділяються по присутності при кістяках, що знаходилися у скорченому стані, речей озброєння новочеркаського типу. В одному з них, похованні №1 кургану 1 групи 3 біля вже згаданого с. Ковпаківка⁸, був присутній бронзовий наконечник стріли з довгою втулкою та пропорційно

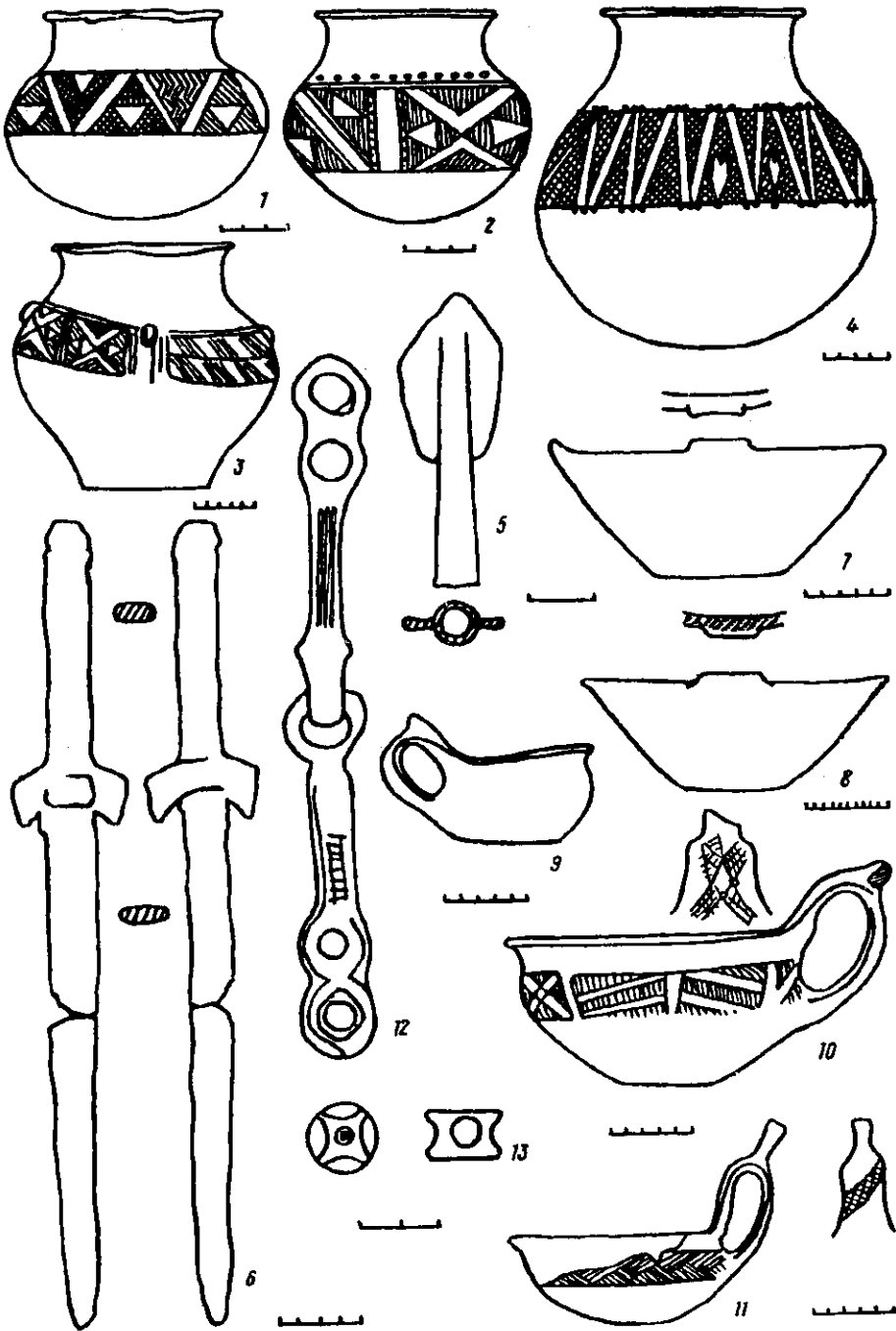

Рис. 1. Інвентар новочеркаських поховань із скорченим положенням кістяків: 1 — с. Вільно-Грушівка, п. 2, к. II; 2 — с. Ковпаківка, п. 1, к. 4, к. гр. 16; 3 — с. Семенівка, п. 1, к. 2; 4 — с. Спаське, п. 2, к. 3, к. гр. II; 5 — с. Ковпаківка, п. 1, к. 1, к. гр. 3; 6 — с. Берізки; 7 — 10, 12, 13 — с. Рижанівка, к. II; 11 — с. Рижанівка, к. V.

маленькою головкою трапецієподібної форми (рис. 1, 5). Аналогії наконечнику з ковпаківського поховання походять виключно з новочеркаських комплексів другої половини VIII — першої половини VII ст. до н. е., таких як підкурганні поховання Зольне⁹, Квітки¹⁰, Бутенки¹¹, Носачеве¹², Ольшани¹³, Білоградць¹⁴, поховання ґрунтових могильників Кисловодської меблевої

фабрики, Султаногірського¹⁵ та ін. Знахідки наконечників такого типу у чорногорівських комплексах невідомі. У другому похованні, що походить із зруйнованого кургану біля с. Берізки¹⁶ у Молдові, знаходився суцільнозалізний кинджал з перехрестям, створеним трикутними виступами (рис. 1, б). Згідно з висновком О. І. Тереножкіна, така форма перехрестя показова виключно для пізніх новочеркаських мечів та кинджалів¹⁷.

Поховання зі скорченим положенням кістяків та новочеркаським інвентарем, крім степової зони Північного Причорномор'я, відомі і в Лісостепу. В похованнях Рижанівських курганів II, V знаходилася кераміка жаботинського типу (рис. 1, 7–11), а в похованні з кургану II, крім посуду, бронзові вудила з двокільчастими кінцями та дві бляхи від кінської вузди¹⁸ (рис. 1, 12, 13). Належність цих комплексів до новочеркаської групи не викликає сумнівів¹⁹.

Орієнтація померлих відома для семи з вищезгаданих поховань. В чотирьох випадках — похованні №2 кургану II біля с. Вільно-Грушівка, №1 кургану I групи 3 біля с. Ковпаківка, похованнях з кургану біля с. Берізки та кургану V біля с. Рижанівка — кістяки лежали головами на захід; в похованнях №3 кургану 3 групи II біля с. Спаське — на південний захід; №1 кургану 2 біля с. Семенівка — на схід; №1 кургану 4 групи 16 біля с. Ковпаківка — на північний схід. Тобто в п'яти випадках кістяки були орієнтовані в західному півколі і тільки в двох — у східному. Останнє, окрім присутності інвентаря новочеркаського типу, повністю підтверджує належність цих поховань до новочеркаської групи. За О. І. Тереножкіним, показовою рисою обрядовості чорногорівських поховань є їх скорчене положення та східна орієнтація. Орієнтація в інші сторони світу є винятковою. Проте, за його спостереженнями, в п'яти випадках серед відомих на той час чорногорівських поховань кістяки лежали головою на захід; в двох — на південний захід²⁰.

Детальне знайомство з цими похованнями піддає сумніву поширення орієнтації кістяків в західному півколі в чорногорівських пам'ятках. З п'яти західноорієнтованих поховань одне, що походить з кургану біля с. Берізки, належить, як встановлено, до новочеркаської групи (за супроводжуючим інвентарем). Поховання №1 Чорногорівського кургану²¹ було безінвентарним, що само по собі залишає відкритим питання щодо його культурно-хронологічної інтерпретації. З приводу належності до передскіфського періоду поховання №41 з с. Фронтове вагався й сам О. І. Тереножкін²². Дійсно, воно походить з ґрунтового могильника V–IV ст. до н. е., що протиставляє його основній більшості підкурганних кімерійських поховань, а супроводжуючий інвентар, представлений бронзовими скроневими підвісками в півтора оберти з полум'єподібними кінцями, знаходить аналогії в скіфських комплексах саме V–IV ст. до н. е.²³ Поховання кургану біля м. Саратова²⁴ знаходиться далеко за межами Північного Причорномор'я і території поширення кімерійської культури. До того ж в одній могилі з небіжчиком, що лежав у скорченому стані, знаходився випростаний на спині кістяк, теж орієнтований головою на захід. Нарешті, останнє поховання, що походить з ґрунтової могили біля м. Ставрополя²⁵ і може бути віднесено до чорногорівського часу, у культурному плані цілком ймовірно пов'язане з протомеотськими старожитностями Прикубання. Для протомеотської культури характерні безкурганні могильники, з яких походить значна кількість речей озброєння кімерійського типу, в тому числі і такі, як в похованні, про яке йдеться, — циліндричні молотки та точильні бруски²⁶.

Щодо двох поховань з південно-західною орієнтацією кістяків підкреслимо, що в одному випадку — в похованні з Волоського — по-перше, точно не відомо, лежав померлий головою на південний захід чи на південь²⁷, по-друге, виходячи з речового комплексу, не виключена його належність до пам'яток пізнього бронзового віку. У другому похованні, що походить з кургану біля хут. Шированка²⁸, положення померлого головою на південь — південний захід було вказано О. І. Тереножкіним помилково, на що вказує В. В. Отрощенко²⁹, змінюючи його на північне.

Таким чином, можна вважати, що така риса обрядовості, як західна орієнтація, не характерна для поховань чорногорівської групи. Навпаки, доміную-

чою ознакою обрядовості новочеркаських поховань є саме західна орієнтація³⁰. Різниця між ними та виділеною групою поховань полягає тільки в положенні померлих — випростаному на спині чи боці в першому, скорченому — в другому випадку.

Певні дані про положення похованих відомі лише для п'яти пам'яток. В трьох випадках кістяки лежали на правому боці, в одному — на лівому і ще в одному — на спині. Можливо, правобічне положення кістяків може бути певною ознакою поховань новочеркаської групи, оскільки чорногорівським похованням більш притаманне покладення небіжчиків на лівий бік³¹. До того ж майже всі новочеркаські поховання, в яких кістяки випростані на боці, правобічні, на що свого часу звернув увагу О. І. Тереножкін³².

Особливості поховальних конструкцій: підбійної чи катакомбної могили поховання №2 кургану 3 групи 11 біля с. Спаське, перекритої дошками ями поховання №1 кургану 1 групи 3 біля с. Ковпаківки, дерев'яних гробниць з кургану біля с. Берізки та кургану V біля с. Рижанівки, на відміну від даних про положення та орієнтацію померлих, не дають якоїсь додаткової інформації щодо культурно-хронологічної належності пам'яток у зв'язку з поширеністю поховальних споруд таких типів як в чорногорівський, так і в новочеркаський час.

Таким чином, можна констатувати, що всі вісім поховань, про які йдеться, становлять окрему групу новочеркаських пам'яток. Це дозволяє стверджувати, що скорчений обряд поховання був досить звичайним в новочеркаський час.

На перший погляд цей висновок в якійсь мірі підтверджує думку про синхронність чорногорівських та новочеркаських пам'яток, що набула особливої популярності в останній час³³. Проте, на нашу думку, факт наявності при скорчених кістяках інвентаря новочеркаської групи слід розглядати як свідчення збереження серед частини населення Північного Причорномор'я новочеркаського часу більш ранніх, чорногорівських, традицій. Як підтвердження цієї точки зору може слугувати факт, що серед кімерійських поховань нам невідомі такі, в яких при випростаних кістяках знаходяться речі чорногорівського типу.

Судячи з таких пам'яток, як поховання курганів 3 біля с. Нижні Сірогози³⁴, 15 біля с. Танкове³⁵, обряд скорчених поховань відомий також в архаїчній скіфський час. Особливості обрядовості цих поховань пояснюються В. Ю. Мурзіним якимись пережитковими явищами більш раннього часу³⁶. Проте у зв'язку з існуванням хронологічного розриву між чорногорівськими та скіфськими старожитностями до виділення групи новочеркаських поховань із скорченим положенням кістяків був не з'ясований механізм передачі населенню скіфського часу цієї особливості чорногорівського поховального обряду.

Примітки

¹ Тереножкін А. И. Киммерийцы.— К., 1976.

² Телегин Д. Я., Братченко С. Н., Братченко С. В. Вильно-Грушевская курганная группа и курган на территории Запорожской опытной сельскохозяйственной станции// Вильнянские курганы в Днепровском Надпорожье.— К., 1977.— С. 118.— Рис. 10, 2.

³ Ромашко В. А. Памятники предскифской эпохи в Орельско-Самарском междуречье// Курганные древности Степного Поднепровья III—I тыс. до н. э.— Днепрпетровск, 1978.— С. 73.— Табл. 2, 11.

⁴ Ромашко В. А. Памятники финальной бронзы — раннего железного века в материалах экспедиции ДГУ// Степное Поднепровье в бронзовом и раннем железном веках.— Днепрпетровск, 1981.— С. 85, 86.— Рис. 1, 6–8.

⁵ Субботин Л. В., Охотников С. Б. Скифские погребения Нижнего Поднепровья// Древности Северо-Западного Причерноморья.— К., 1981.— С. 102, 103.— Рис. 1, 8, 9, 11.

⁶ Ильинская В. А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин.— К., 1975.— С. 56–72.

⁷ Тереножкін А. И. Киммерийцы.— С. 98.

⁸ Ковалева И. Ф., Марина З. П., Ромашко В. А. Курганы эпохи бронзы у с. Колпаковка-

Бузовка// Древности Степного Поднепровья (III – I тыс. до н. э.).— Днепропетровск, 1982.— С. 7.— Рис. 2, 1, 2.

⁹ Щепинский А. А. Погребение начала железного века у Симферополя// КСИА АН УССР.— 1962.— Вып. 2.— С. 59.— Рис. 3, 2–25.

¹⁰ Ковпаненко Г. Т., Гупало Н. Д. Погребение воина у с. Квитки на Поросье// Вооружение скифов и сарматов.— К., 1984.— С. 49.— Рис. 9, 9–43.

¹¹ Ковпаненко Г. Т. Погребение VIII – VII вв. до н. э. в бассейне р. Ворсклы// КСИА АН УССР.— 1962.— Вып. 12.— С. 69.— Рис. 1, 9а–9б.

¹² Ковпаненко Г. Т. Носачівський курган VIII – VII ст. до н. е.// Археологія.— 1966.— Т. XX.— С. 175.— Рис. 1, 5–8.

¹³ Ковпаненко Г. Т. Работы на Днепровском Правобережье// АО 1984 года.— М., 1986.— С. 248.

¹⁴ Тереножкин А. И. Киммерийцы.— С. 35.— Рис. 9, 3.

¹⁵ Виноградов В. Б., Дударев С. А., Рунч А. П. Киммерийско-кавказские связи// Скифия и Кавказ.— К., 1980.— С. 187.— Рис. 2, 5, 6; С. 190.— Рис. 4, 24–33; С. 192.— Рис. 5, 6.

¹⁶ Лапушняк В. Л. Киммерийский кинжал из с. Березки в Молдавии// Скифы и сарматы.— К., 1977.— С. 37–39.— Рис. 1.

¹⁷ Тереножкин А. И. Киммерийские мечи и кинжалы// Скифский мир.— К., 1975.— С. 26.— Рис. 18; Тереножкин А. И. Киммерийцы.— С. 109.

¹⁸ Тереножкин А. И. Погребение раннего скифского времени у с. Рыжановки. Новое в советской археологии// МИА.— 1965.— №130.— С. 212–215.— Рис. 1; 2, 1–5.

¹⁹ Тереножкин А. И. Киммерийцы.— С. 80.

²⁰ Там же.— С. 94.

²¹ Там же.— С. 67.

²² Там же.— С. 66.

²³ Петренко В. Г. Украшения Скифии VII – III вв. до н. э.// САИ.— 1978.— Вып. Д4 – 5.— С. 35.— Табл. 22, 13–17.

²⁴ Смирнов К. Ф. Савроматы.— М., 1964.— С. 9–13, 29.

²⁵ Минаева Т. М. Могила бронзовой эпохи в г. Ворошиловск// КСИИМК.— 1947.— Вып. XVI.— С. 131–135.— Рис. 41, 42.

²⁶ Анфимов Н. В. Сложение меотской культуры и связи ее со степными культурами Северного Причерноморья// ПСА.— 1971.— С. 170–177; Анфимов Н. В. Новый памятник древнемеотской культуры (могильник хут. Кубанского)// Скифский мир.— К., 1975.— С. 35–51.

²⁷ Лесков А. М. Предскифский период в степях Северного Причерноморья// ПСА.— М., 1971.— С. 89.— Рис. 5.

²⁸ Тереножкин А. И. Киммерийцы.— С. 68.

²⁹ Отрощенко В. В. Особенности погребений черногооровской группы// Тез. докл. обл. конф.— Запорожье, 1989.— С. 111.

³⁰ Тереножкин А. И. Киммерийцы.— С. 98.

³¹ Там же.— С. 93.

³² Там же.— С. 98.

³³ Лесков А. М. Курганы, находки, проблемы.— Л., 1981.— С. 98–106; Лесков А. М. О хронологическом соотношении памятников начала железного века на юге Европейской части СССР// Древности Евразии в скифо-сарматское время.— М., 1984.— С. 147–152; Членова Н. Л. Оленные камни как исторический источник.— Новосибирск, 1984.— С. 41, 42; Петренко В. Г. Комплекс VIII – VII вв. до н. э. из Ставрополя// КСИА АН СССР.— 1982.— Вып. 170.— С. 70–73; Дубовская О. Р. К интерпретации комплексов типа новочеркасского клада// СА.— 1989.— №1.— С. 63–69.

³⁴ Яценко И. В. Скифия VII – V вв. до н. э.: Археологические памятники Степного Приднепровья VII – V вв. до н. э.// Тр. ГИМ.— 1959.— Вып. 36.— С. 43, 44.

³⁵ Щепинский А. А., Черепанова Е. Н. Северное Присивашье в V – I тыс. до н. э.— Симферополь, 1969.— С. 231.— Рис. 91, 1, 7–14.

³⁶ Мурзин В. Ю. Скифская архаика Северного Причерноморья.— К., 1984.— С. 54.

В. А. Ромашко

КИММЕРИЙСКИЕ СКОРЧЕННЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ НОВОЧЕРКАССКОЙ ГРУППЫ

В статье рассматриваются киммерийские погребения новочеркасской группы, особенностью погребельного обряда которых является скорченное положение скелетов.

Выделение группы таких погребений показывает, что в позднейшее предскифское время умерших хоронили не только в вытянутом на спине или боку положении, но и скорченно, что свидетельствует о сохранении в новочеркасской среде черноморовских традиций. Устанавливается, что для скорченных новочеркасских погребений характерно преимущественно правобочное положение и западная ориентация скелетов, чем они заметно разнятся от черноморовских. Существование новочеркасских погребений со скорченным положением скелетов в известной степени объясняет присутствие этой черты обрядности в скифское время.

V. A. Romashko

CYMMERIC CROOKED BURIALS OF THE NOVOCHERKASSY GROUP

Cymmetric crooked burials of the Novocherkassy group is examined in the article, the characteristic feature of the funeral ceremony being the crooked position of the skeleton. The fact that the group of such burials has been singled out demonstrates that in the days of the late pre-Scythian period the dead were buried not only in the stretched back of lateral position but in the crooked position as well, which testifies to keeping Chernogorovsky traditions up in the Novocherkassy environment. It is acknowledged that right-hand side lateral positions and western orientation of the skeletons are most characteristic of the crooked Novocherkassy burials, thus differentiating them notably from the Chernogorovsky ones. Crooked Novocherkassy burials account to a certain extent for the existence of this ritual feature in Scythian times.

Одержано 25.05.90

АНТРОПОМОРФНІ СТАТУЇ СУВОРІВСЬКОЇ КУРГАННОЇ ГРУПИ З ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО КРИМУ

В. С. Ольховський

Публікація присвячена скіфським антропоморфним статуям.

Влітку 1981 р. під час дослідження курганної групи поблизу с. Суворівського Сакського району Криму виявлено дві скіфські антропоморфні статуї, а також уламок постаменту до однієї з них. Введення до наукового обігу виявлених пам'яток має велике значення через недостатню вивченість скіфського монументального мистецтва Криму.

Статуя з кургану 11 трапилась серед каміння в західній частині кільцевої кам'яної вимостки по периметру насипу. Скульптура пошкоджена (рис. 1) — відбиті голова та ноги нижче колін. Розміри збереженої частини — 93 x 61 см, товщина — 24 x 33 см, виготовлена з м'якого білого вапняку¹. Статуя, модельована технікою високого (до 3–5 см) рельєфу та гравіруванням, морфологічно є сплющеною скульптурою². Її іконографічна схема відтворює чоловічу постать з розведеними прямими ногами. Набір зображених на ній предметів — небагатий, але характерний³ — одновиткова гривна (?), великий ритон (у лівій руці), акинак довжиною 43 см з прямокутною лопаттю. Акинак, очевидно, зображено у піхвах (перехрестя відсутнє), підвішеним до поясу за лопать. Чітко простежуються гладкий пояс, кінець головного убору

© В. С. ОЛЬХОВСЬКИЙ, 1992

«АРХЕОЛОГІЯ», № 3, 1992 р.

17–1756к

65